

تحلیل انتقادی کتاب التطور النحوی للغة العربیة

اسحق رحمانی*

اسماعیل اشرف**

چکیده

تقد مؤثر، سازنده و مثبت، نقش بسیار مهمی در پیشرفت علم و دانش دارد که باعث شکوفایی ثروت کلان هر کشوری که همان تکنولوژی آن است، می‌شود. از آن جایی که پیدایش، دگرگونی و تکامل نحو عربی، از جمله مسائلی است که توجه خاصی را می‌طلبد، لذا پژوهش در این زمینه بسیار ارزشمند به نظر می‌رسد. رمضان عبدالنوّاب با ترجمه‌ی کتاب «التطور النحوی للغة العربیة» از برجستر اسر، در سال (۱۹۹۴م) راهی هموار در توسعه‌ی نحو زبان عربی قرار داد. این کتاب، نحو عربی را از منظر تاریخی و زبان‌شناسی بررسی کرده و از دیگر زبان‌های سامی از جمله عبری، اکدی، حبشی و آرامی نیز سخن به میان آورده است. با تحلیل کمی و کیفی محتوای این کتاب می‌توان یافت که این کتاب، دو هدف اساسی را دنبال می‌کند: ۱. بررسی نحو زبان عربی از منظر تاریخی؛ یعنی از جهت شکل‌گیری و پیدایش، تکوین، حروف اصلی، انواع جمله، بناء و تغییرات ایجاد شده در آن در طول زمان ۲. بررسی تشکیلاتی و ساختاری زبان که در حوزه‌ی زبان‌شناسی واقع می‌شود. چنان‌که می‌توان این کتاب را در عنوان درسی «تحقیق در مسائل صرفی و نحوی» در دوره‌ی دکتری زبان و ادبیات عربی در دانشگاه‌های ایران پیشنهاد کرد.
کلیدواژه‌ها: برجستر اسر، رمضان عبد النوّاب، التطور النحوی.

۱. مقدمه

تفکر انتقادی، تفکری است مستدل و منطقی، در راستای بررسی و تحلیل عقاید، تفکرات، نظرات و دیدگاه‌های دیگران و تصمیم‌گیری در باره‌ی آن‌ها بر پایه‌ی اسناد و مدارک

* دانشیار آموزش زبان عربی دانشگاه شیراز (نویسنده مسئول). esrahmani@yahoo.com

** دانش‌آموخته دکتری زبان و ادبیات عربی دانشگاه خوارزمی. Ashraf.esmail1987@gmail.com

تاریخ دریافت: ۱۳۹۷/۲/۱۲، تاریخ پذیرش: ۱۳۹۷/۴/۷

علمی و منطقی که این کار بر روند توسعه علمی جامعه جهانی سرعت می‌بخشد (هاشمیان نژاد، ۱۳۸۰: ۱۹۸). تفکر انتقادی لازمه جامعه کنونی است تا جایی که پُل، لازمه زندگی کردن را دارا بودن تفکر انتقادی دانسته تا فرد برای رقابت و چالش‌های دنیای به سرعت متغیر کنونی، خود را آماده سازد (Paul, 2008: 56). این نوع تفکر با فرامین مقدس الهی سازگار است تا جایی که خداوند تبارک و تعالی در جای جای قرآن کریم به تفکر و تدبیر در امور می‌پردازد.

برجستر اسر در سال ۱۸۸۶ در آلمان متولد شد و توانست در سال ۱۹۱۱ با عنوان رساله‌ی "استعمال حروف النفی فی القرآن الکریم" از دانشگاه لیپزج به درجه‌ی دکتری نائل شود. برجستر اسر برای تحقیق در لهجات مختلف به سیر و سفر پرداخت و به کشورهای مانند سوریه و آستانه مسافرت کرد و به بحث در این زمینه پرداخت و در سال ۱۹۲۶ به عنوان رییس دانشکده‌ی ادبیات دانشگاه مونیخ منصوب شد و به تحقیق، بررسی و نوشتن کتاب و مقالات متعدد در زمینه‌ی نقد ادبی و فقه اللغة پرداخت (برجستر اسر، ۱۹۹۴: ۳).

رمضان عبدالنوّاب در سال ۱۳۴۸ هـ در مصر به دنیا آمد و تعلیم در مدرسه‌ی ابتدایی را از همان جا آغاز کرد، نبوغ سرشار او این فرصت را برای وی فراهم کرد تا به حفظ قرآن روی آورد و با حفظ این کتاب آسمانی وارد مدرسه‌ی دینی شد و سپس به دانشکده‌ی دارالعلوم وارد شد و تعلیمات آکادمیکی خود را از آن جا آغاز کرد. به آلمان سفر کرد و توانست در دانشگاه مونیخ در رشته‌ی زبان‌های سامی به درجه‌ی دکتری نائل شود و سپس به عنوان استاد در دانشگاه عین الشمس مشغول شد. از وی کتاب‌ها، مقالات و ترجمه‌های بسیاری است که برای رهپویان این علم بسیار ارزنده و مفید می‌باشد (رمضان عبدالنوّاب www.wikimedia.com).

کتاب "التطور اللغوی للغة العربیة" از برجستر اسر و تحقیق و ترجمه‌ی رمضان عبد النوّاب، کوششی است برای تبیین مسائل تاریخی و زبان شناسی نحو عربی که مؤلف آن را ترسیم کرده است. از مؤلف تألیف دیگری با عنوان: "اصول نقد النصوص و نشر الکتب" می‌باشد که با همکاری محمد حمدی البکری آن را نوشته است. همچنین از مترجم و محقق تألیفات متعددی است که به چند مورد از آن‌ها اشاره می‌کنم: "فصول فی فقه العربیة"، "مناهج تحقیق التراث بین القدامی و المحدثین"، "ضرورة الشعر"، "التطور اللغوی لعله و قوانینه"، "أبنیة الفعل فی اللغات السامیة" و "البلاغة فی الفرق بین المذکر و المؤنث". همچنین عبدالنوّاب کتاب "فقه اللغات السامیة" از کارل بروکلیمان را نیز ترجمه کرده است.

وی همچنین محقق کتاب "الخطب و المواعظ" از ابو عبید القاسم بن سلام نیز می‌باشد (رمضان عبد التواب www.wikimedia.com).

۲. اهمیت و ضرورت پژوهش

از آن جایی که زبان، ابزار انتقال داده‌ها است و مفاهیم در ذهن نویسندگان به شکل‌های گوناگونی می‌تواند ارائه شود و هر شکل و صورتی می‌تواند معانی خاص خود را داشته باشد که در القای آن به مخاطب بسیار و مهم و ارزشمند است، لذا ضروری می‌یابد که شیوه‌های بیان را شناسایی کرده تا به خوانشی صحیح از جنبه‌های تفکر و نوآوری و زیبایی آن دست یابیم، از این رو شایسته است به منظور شناسایی منابع ارزشمند و درخور در این زمینه اقدامات جدی صورت گیرد. و ما در این پژوهش بر آنیم تا کتاب "التطور النحوی للغة العربیة" ترجمه و تحقیق رمضان عبد التواب را مورد پژوهش و بررسی قرار دهیم. شایان ذکر است که نویسنده، روش نو در تبیین مسائل دارد و آن بررسی نحو عربی از منظر تاریخی و زبان شناسی است که این کتاب از سلسله انتشارات "مکتبة الخانجی" می‌باشد که چاپ دوم کتاب در سال ۱۹۹۴م در قاهره به زیور طبع آراسته گردیده است و در اختیار خوانندگان قرار دارد. لازم به ذکر است که محمد عبدالله جبر در زمینه سبک شناسی و نحو کتابی با نام "الأسلوب و النحو" دارد که با روشی متفاوت از کتاب "التطور النحوی للغة العربیة" مورد پژوهش واقع شده است. عبدالله جبر به تحلیل سبک شناسی آماري منصوبات نحوی از جمله (حال، تمییز، مفعول مطلق، مفعول له و...) در قرآن کریم و همچنین در نوشته‌های ادیبانی همچون عبدالحمید الکاتب، ابن المقفع، المنفلوطی، ابن العمید، القاضی الفاضل و... پرداخته است.

۳. پرسش اساسی و روش پژوهش

از آن جایی که نویسنده کتاب می‌کوشد با ارائه روش و متد خاصی مطالب نحوی را از دو منظر تاریخی و زبان شناسی بیان و به مخاطب القا کند پرسش اساسی این پژوهش این است که نویسنده تا چه اندازه توانسته است یک روش منطقی و هدفمند را در سیر دگرگونی و تکامل نحو عربی از دو منظر تاریخی و زبان شناسی به مخاطب القا کند؟ برای پاسخ به این پرسش با روش تحلیل محتوای کمی و کیفی کتاب و تجزیه و تحلیل داده‌ها، فرض این است که نویسنده به عنوان گامی اساسی و نو توانسته راه درستی را در ارائه مطالب القا کند.

۴. پیشینه پژوهش

در زمینه‌ی تحلیل انتقادی، مقالات و پایان‌نامه‌های بسیاری به رشته‌ی تحریر در آمده است که به برخی از آن‌ها به عنوان نمونه اشاره می‌شود:

۱. نقد مقاله‌ی "روایت زنانه از جنگ: تحلیل انتقادی کتاب خاطرات دا" تألیف محمدرضا جوادی یگانه و سید محمدعلی صفی، که محمد غفاری در مجله نقد ادبی (علمی - پژوهشی) دانشگاه تربیت مدرس در شماره‌ی ۲۴ آن را به چاپ رسانیده است.
۲. مقاله‌ی "بررسی و تحلیل انتقادی گفتمان رمان سگ و زمستان بلند" تألیف شهرنوش پارسی پور، که مرضیه بهبهانی و همکاران، این مقاله را در مجله‌ی مطالعات داستانی (علمی - پژوهشی) دانشگاه پیام نور در شماره‌ی ۴ در سال ۱۳۹۲ به چاپ رسانیده‌اند.
۳. پایان‌نامه‌ی "تجزیه و تحلیل مقایسه‌ای گفتمان خبرهای روزنامه‌های غربی و روزنامه‌های انگلیسی چاپ ایران" توسط صدیقه انصاری بارد در دانشگاه کاشان از آن دفاع شده است.

۴. پایان‌نامه‌ی "زبان و ایدئولوژی: تحلیل گفتمان رسانه‌های غربی در بازنمایی اسلام" که محمد احمد نژاد در دانشگاه تربیت معلم سبزوار از آن دفاع کرده است.
۵. پایان‌نامه‌ی "ساختار قدرت در رمان سور بز اثر ماریو بارگاس یوسا: تحلیل انتقادی کلام" توسط احترام طیبی در دانشگاه تربیت معلم سبزوار از آن دفاع شده است.

۵. تحلیل کمی کتاب

کتاب "التطور النحوی للغة العربیة" از سلسله انتشارات "مکتبة الخانجی" می‌باشد که چاپ دوم کتاب در سال ۱۹۹۴م در قاهره به زیور طبع آراسته گردیده است.

۱-۵. گزارش اجمالی محتوای کمی: عناوین اصلی و فرعی

این کتاب شامل دو مقدمه (مقدمه‌ی مؤلف و مقدمه‌ی محقق و مترجم) می‌باشد و در چهار باب تنظیم شده است. باب اول درباره‌ی آواشناسی زبان، باب دوم درباره‌ی بناء، باب سوم درباره‌ی ترکیبات و باب چهارم درباره‌ی مفردات است.

باب اول: نویسنده در این باب دو عنوان اصلی صامت‌ها و حرکات را مورد بررسی قرار می‌دهد.

باب دوم: این باب شامل سه بخش می‌باشد که نویسنده آن‌ها را تحت عناوین ضمائر، افعال و اسماء مورد تحلیل قرار می‌دهد.

باب سوم: این باب شامل پنج بخش می‌باشد:

بخش اول: نویسنده در این بخش به شبه جمله می‌پردازد و از ارکان جمله (مسند و مسند الیه) سخن به میان می‌آورد.

بخش دوم: در این بخش جمله‌ی بسیط مورد بررسی قرار می‌گیرد.

بخش سوم: این بخش شامل ترکیب کلمات در داخل جمله می‌شود و نویسنده در این قسم به توابع اسم، فعل و اسم‌های مشتق از فعل مانند مصدر و اسم فاعل اشاره می‌کند.

بخش چهارم: نویسنده در این بخش انواع جمله‌های استفهام، نفی و استثنا را مورد بررسی قرار می‌دهد.

بخش پنجم: نویسنده ضمن توضیح ترکیب جملات، شش مبحث را در این بخش شرح و بسط می‌دهد:

جمله‌ی وصفیه، جایگزین شدن جمله به جای اسم موصوف، جایگزین شدن مضمون جمله به جای اسم موصوف، جمله‌ی حالیه، جمله‌ی ظرفیه و جمله‌ی شرطیه.

باب چهارم: نویسنده در این باب به تلاش دانشمندان مشرق زمین در کشف مجهولات زبان عربی پرداخته که در دو قسم خلاصه می‌شود:

۱. جمع، وصف و تدوین آن

۲. تحلیل، تعلیل و تألیف آن.

۵ - ۲. شکل ظاهری اثر

۵ - ۲ - ۱. حروف نگاری

قلم نگارش کتاب در این فایل روشن نیست تا بیان گردد. قلم کتاب برای خواندن آن، مناسب به نظر نمی‌رسد حتی در بعضی از موارد، مطالب غیر قابل خواندن و یا احیاناً به سختی خوانده می‌شود مانند ص ۲۱ و پاورقی صفحه‌ی ۳۷. البته باید ذکر کرد که این فونت برای خواننده بسیار مشکل است به ویژه در پاورقی‌ها که حروف از هم جدا شده است مانند پاورقی صفحه‌ی ۳۷. عنوان‌های اصلی و فرعی با قلم درشت‌تر و بولد نوشته شده‌اند و پاورقی‌ها نیز با قلم ریزتر نگاشته شده‌اند. خطوط این کتاب از ۱۷ تا ۲۳ خط در نوسان است.

۵ - ۲ - ۲. صفحه‌آرایی

قابل ذکر است که نویسنده، اصول فنی و استاندارد صفحه‌آرایی کتاب را جز در حاشیه‌ها، اصلاً رعایت نکرده است. تورفتگی حاشیه‌های بالا، پایین، چپ و راست، رعایت شده است، اما اصول فنی تورفتگی‌های پاراگراف‌ها رعایت نشده است، قابل ذکر است که

پاراگراف اول در هر مبحثی در زیر عنوان اصلی به هیچ وجه نیازی به توفرتگی ندارد و این عمل از پاراگراف‌های بعدی همان بحث شروع می‌شود. سر صفحه‌ها، که در صفحات زوج نام کتاب و صفحات فرد عنوان نام هر فصل نوشته می‌شود و شماره‌ی صفحه هم که معمولاً در پایان صفحات در قسمت وسط قرار می‌گیرد، رعایت نشده است. از این نظر کتاب مذکور دارای عیب و نقصان زیادی است.

۵ - ۲ - ۳. طرح جلد

البته طرح رنگ روی جلد کتاب مشخص نیست تا در این زمینه نظر داده شود. فقط طرح نوشتاری عنوان کتاب، نویسنده، مصحح و یا محقق آن و انتشاراتی آن بر روی جلد آورده شده که این موارد به شکل مرتب و زیبا به کار نرفته است و فونتی که برای این کار انتخاب شده است جالب و مورد پسند به نظر نمی‌رسد. جلد کتاب به مانند دروازه‌ی شهر می‌باشد که باید شکیل، زیبا و مرتب باشد و در صفحه‌ی بعد نوبت چاپ کتاب و سال و شماره‌ی ابداع آن آورده شده است. البته آن چه در این مورد پیشنهاد می‌شود این است که عنوان کتاب و نویسنده و محقق بر روی جلد کتاب نوشته شود و در قسمت انتهایی جلد کتاب نام انتشاراتی آورده شود و در صفحه‌ی بعد در کادری جداگانه شناسنامه‌ی کامل کتاب آورده شود.

۵ - ۲ - ۴. قواعد عمومی ویرایش و نگارش

آن چه از نظر شکلی و نگارشی در این کتاب مورد تحسین است، استعمال همزه‌ی وصل و قطع است که نویسنده‌ی این قواعد را به بهترین شکل رعایت کرده است. اما قواعد عمومی ویرایش اصلاً رعایت نشده و به شکل صحیح به کار نرفته است و کتاب مذکور از این نظر دارای عیب و نقص بسیار بزرگی است. گاهی تکرار کلمات به چشم می‌خورد مانند جمله - ی «أَنَّ الحاء الآرامیة تنوب عنها الخاء فی بعض بعض هذه الكلمات» (اسر، ۱۹۹۴: ۲۲۱)، همان گونه که ملاحظه می‌شود کلمه‌ی «بعض» دو مرتبه به کار رفته است که یکی از آن باید حذف شود. از دیگر عیوب نگارشی این کتاب، می‌توان به عدم نقطه گذاری در زیر یاء‌ها در آخر کلمه اشاره کرد، مثلاً نویسنده کلمه‌ی «الثانی» و یا حرف «فی» (اسر، ۱۹۹۴: ۲۲۲) را به این شکل نوشته است که صحیح نمی‌باشد و صورت درست آن‌ها بدین شکل است «الثانی و فی» با قرار گرفتن نقطه در زیر یاء. همچنین عدم فاصله بین کلمات نیز به چشم می‌خورد مانند «ماعربوا» (اسر، ۱۹۹۴: ۲۲۲). علاوه بر آن، نوعی تکرار ضمیر وجود

دارد که نیازی به ذکر آن نیست مانند: "فالمنافق هو المقسّم القلب قِبَلِ الإیمان فظاهره یخالف باطنه" که در این جا می‌توان به جای "باطنه" شکل "الباطن" به کار برد که از نظر معنایی هم مشکلی پیش نمی‌آید و از تکرار ضمیر نیز خوداری می‌شود. گاهی شیوه کاربرد درست زبان عربی رعایت نشده است مانند: "ونحن نقصر هنا علی المألوف الكثير الوجود و..." (اسر، ۱۹۹۴: ۸۳) که آوردن ضمیر نحن اضافی است زیرا جمله نیازی به تأکید ندارد و این ضمیر از آوردن فعل آن مشخص و هویدا است.

۶. تحلیل محتوای کتاب

۱ - ۶. برتری‌های کتاب

۱ - ۱ - ۶. معادل‌سازی واژه‌های تخصصی

یکی از ویژگی‌های برتر این کتاب کاربرد معادل‌های تخصصی در متن کتاب می‌باشد. نویسنده در این کتاب در کنار زبان عربی، زبان‌های سامی دیگر از جمله آرامی، اکدی، حبشی و عبری را نیز مورد بررسی قرار داده است. هر گاه بخواهد معادل زبان عربی در دیگر زبان‌های سامی بیاورد چنان با ظرافت از واژه‌ی تخصصی همراه با علامت و نشانه در تلفظ استفاده می‌کند که امر خواندن آن برای مخاطب آسان می‌گردد. برای مثال کلمه‌ی "الزیت" در زبان عربی، معادل آن در زبان آرامی (zayta) و در عبری معادل آن (zayit) می‌باشد (اسر، ۱۹۹۴: ۲۲۷). نویسنده در این کتاب تلاش می‌کند معادل واژه‌های تخصصی را به بهتری شکل بکار گیرد و به نظر می‌رسد در این امر موفق بوده است.

۲ - ۱ - ۶. روش منظم و منطقی در ارائه‌ی مباحث

یکی دیگر از شاخصه‌های مثبت این کتاب، روش صحیح مؤلف در تحلیل مباحث کتاب می‌باشد. نویسنده در تحلیل، شرح و توضیح مباحث تا جایی که نیاز داشته باشد شرح و بسط می‌دهد و از زیاده‌گویی‌ها تا حدودی پرهیز می‌کند. و مثال‌های متعددی که در کتاب آورده می‌شود برای تمکین یافتن هر چه بهتر معنی در ذهن مخاطب است که جای تحسین دارد. البته نقدی که در این قسمت بر نویسنده وارد است اینکه مؤلف عنوانی را در کتاب ذکر کرده است که درباره‌ی آن مطلبی نیاورده است. بحث "النعمة" را در تحت عنوان "الضغط و النعمة" آورده است و در مورد "الضغط" شرح و بسط کامل داده است. اما بحث "النعمة" را بدون توضیح رها کرده است و بیان کرده است که ما در مورد آن چیزی نمی‌-

دانیم. نویسنده اگر در مورد این عنوان هم مطلبی نداشت نمی‌بایست در عنوان ذکر می‌کرد بلکه در عنوان "الضغط" در پاراگراف به این نکته اشاره می‌کرد و از متن اصلی، آن را کاملاً جدا می‌ساخت. البته با این وجود نمی‌توان از ارزش کار نویسنده در این قسمت کاست که جای تقدیر و تشکر دارد.

۶-۱-۳. گویا بودن فهرست عناوین

کارکرد فهرست یک کتاب، همان راهنمایی خواننده در دست یابی هر سریع‌تر به عنوان‌های اصلی و فرعی در متن کتاب می‌باشد که دچار آشفتگی و سرگردانی نشود. فهرست کتاب حاضر از نظر مباحث کلی و جزئی (اصلی و فرعی) گویای محتوای کتاب می‌باشد و نویسنده در فهرست بندی اهتمام شایانی در این زمینه ورزیده است. فهرست این کتاب شامل چهار باب است و هر یک از باب‌ها را به عنوان مبحث اصلی ذکر و موضوعات فرعی هر باب را در ذیل آن باب آورده است و برای دست یابی به موضوعات، خواننده دچار تشویش و نگرانی خاطر نمی‌شود و دسترسی آسان به مطالب را برای او فراهم آورده است و این موضوع یکی از مزیت‌های این کتاب می‌باشد که شایسته است به آن اشاره شود.

۶-۱-۴. بی‌طرفی علمی در تحلیل مطالب

نویسنده می‌کوشد در آوردن نظرات و آراء، کاملاً بی‌طرف باشد و به شکل علمی مطالب را مورد بررسی و تحقیق و نقد قرار دهد. این موضوع به ویژه در باب چهارم بسیار پر رنگ می‌شود. نویسنده در این باب از واژگانی که از زبان‌های مختلف وارد زبان عربی شده‌اند سخن می‌آورد و به طور مفصل این لغات را شناسایی و ارزیابی کرده و بیان می‌دارد که اصل این لغات متعلق به کدام زبان است و از چه طریقی وارد زبان عربی شده است. مثلاً نویسنده از واژگانی که در زبان اکدی وجود دارد و سپس وارد زبان آرامی شده و بعد به زبان عربی وارد شده است همه‌ی این سلسله مراتب را ذکر می‌کند (اسر، ۱۹۹۴: ۲۲۷ و ۲۲۸)، یا از کلمات لاتینی که در زبان یونانی وجود دارد و بعد وارد زبان آرامی شده و سپس به زبان عربی سرایت کرده است (اسر، ۱۹۹۴: ۲۲۸) را مشخص می‌کند که سرچشمه‌ی واژگان و شکل ورود آن به زبان عربی کاملاً مشخص و هویدا می‌شود و نویسنده این کار را بدون هیچ گونه تعصب و طرفداری انجام می‌دهد و در تمامی این موارد تلاش می‌کند بی‌طرفی خود را نشان دهد.

۶- ۱- ۵. تطبیق نحوی بین زبان‌ها

نویسنده در این قسم به تطبیق قضایای نحوی بین زبان‌های مختلف می‌پردازد و با ذکر مثالی در صدد توضیح آن‌ها بر می‌آید. مثلاً مؤلف بیان می‌دارد که ادات تعریف در زبان اکدی و حبشی وجود ندارد و مخصوص سه زبان از زبان‌های سامی (عبری، آرامی و عربی) است (اسر، ۱۹۹۴: ۱۴۳ - ۱۴۷). همچنین نویسنده بیان می‌دارد که بدل، تأکید، وصف و تمییز در بین زبان‌های سامی مخصوص زبان عربی است و به ندرت در دیگر زبان‌های سامی یافت می‌گردد (اسر، ۱۹۹۴: ۱۴۷ - ۱۵۰). نویسنده در بحثی دیگر اضافه را شرح می‌دهد و از (کل) که از ادات دائم الإضافة است صحبت می‌کند که سامی الاصل می‌باشد و مقابل عبری آن (koldabar) است و حرف اضافه «بعض» را مطرح می‌کند که ترکیب آن در زبان عربی متنوع می‌باشد و در سایر زبان‌های سامی نظیری ندارد (اسر، ۱۹۹۴: ۱۵۳). نویسنده می‌گوید، اصل استتنا مرکب است و بیان می‌دارد که "إلا" مرکب از "إن" و "لا"ی نفی می‌باشد و تقابل "إلا" در زبان آرامی (elle) است. همچنین مؤلف بیان می‌کند که سریانی‌ها بین (elle) و (en) را جمع می‌کند مانند: (la merkah na la mhaymanu) یعنی من توانایی ایمان آوردن را ندارم مگر اینکه قناعت پیشه کنم (اسر، ۱۹۹۴: ۱۷۵ و ۱۷۶). نویسنده از اسم فاعل و مصدر سخن می‌راند و برای هر یک مثال‌هایی در رفع و نصب می‌آورد، رفع فاعل مانند: (منع الناس من مخاطبته أحدٌ بسیدنا). و نصب مفعول به مانند: (إطعامٌ فی ذی مسغبة یتیمًا). و بیان می‌دارد که این نمونه‌ها در بعضی از زبان‌های سامی وجود دارد و مثال زبان عبری در نصب مفعول مصدر: (lhamitet dawid) یعنی یقتل داود (اسر، ۱۹۹۴: ۱۵۴ و ۱۵۵) است.

۶- ۱- ۶. ذکر تلاش‌های دیگر محققان در این حوزه (مؤلف)

نویسنده در مقدمه کتاب خود، تلاش‌هایی که دیگر نویسندگان در این عرصه داشتند را بیان کرده که از مزیت‌های این کتاب می‌باشد. البته نویسنده کتاب مدعی است که دیگر نویسندگان به طور ویژه درباره‌ی تاریخ زبان عربی بحث نکرده‌اند و همه‌ی زبان‌های سامی را مورد تحقیق قرار داده‌اند. مؤلف به طور اجمالی از تألیفات دیگر نویسندگان مطالبی را بیان می‌کند که به عنوان پیشینه‌ی پژوهش واقع می‌شود.

۲-۶. کاستی‌های کتاب

۶-۲-۱. فقدان هماهنگی بین باب‌ها

یکی از مواردی که در روش تحقیق از نظر شکلی و ظاهری باید مورد توجه قرار گیرد، تطابق بین فصول در یک کار پژوهشی است. کتاب مذکور از این نظر دارای خلل اساسی می‌باشد، نویسنده در فصل بندی این کتاب به این مقوله توجه نداشته و عنایت خاصی مبدول نداشته است.

۶-۲-۲. اهتمام نداشتن به ذکر منابع

البته قابل ذکر است که کتاب مرجع (اصلی) که مترجم آن را ترجمه کرده است در دسترس نمی‌باشد تا بتوان این موضوع را مورد بحث قرار داد. اما آن چه مشخص است اینکه مترجم اصلاً منبع و یا مأخذی در این کتاب اشاره نکرده است و این می‌تواند عیب و نقص بسیار جدی و مهم در این کتاب باشد، همان طور که در پایان کتاب فهرست منابع و مأخذ به چشم نمی‌خورد و جز با دیدن اصل کتاب نمی‌توان در این مورد نظر و یا رأیی داد که ممکن است خلاف آن ثابت شود و خداوند تبارک و تعالی بر همه چیز آگاه است.

۶-۲-۳. ذکر نکردن تلاش‌های دیگر محققان در این حوزه (محقق و مترجم)

محقق و مترجم در مقدمه‌ی کتاب به عنوان پیشینه‌ی بحث فقط به یک منبع بسنده کرده و به دیگر کتاب‌هایی که در این زمینه به رشته‌ی تحریر در آمده است اشاره نکرده است. چاپ دوم کتاب در سال (۱۹۹۴م) بوده است و تا این سال کتاب‌های متعددی در این زمینه به چاپ رسیده است و مترجم می‌بایست در مقدمه کتاب به آنها اشاره می‌کرد. از جمله کتاب‌هایی که در این زمینه چاپ شده است می‌توان به کتاب "المنهج الصوتی للبنیة العربیة" اشاره کرد که عبد الصبور شاهین در سال (۱۹۸۰م) به چاپ رسانیده است نویسنده در این کتاب به مشکل نحو از منظر صوت (شاهین، ۱۹۸۰: ۵) اصوات و رموز آن (شاهین، ۱۹۸۰: ۲۶ و ۳۷) و ابدال (شاهین، ۱۹۸۰: ۱۶۷) و قاعده‌ی همزه و واو (شاهین، ۱۹۸۰: ۱۷۶) و ادغام (شاهین، ۱۹۸۰: ۲۰۵) و برخی از دیگر مباحث کتاب "التطور النحوی" اشاره کرده است. از دیگر کتاب‌هایی که در زمینه‌ی فقه اللغة به چاپ رسیده است می‌توان به کتاب "فقه اللغة و خصائص العربیة" از محمد المبارک در سال (۱۹۸۱م) اشاره کرد؛ چرا که فصل چهارم کتاب "التطور النحوی" کاملاً در باره‌ی فقه اللغة صحبت می‌کند. همچنین می‌توان از

کتاب "دروس فی علم الأصوات العربیة" اشاره کرد که صالح قرمان آن را در سال (۱۹۶۶) ترجمه کرده است. و کتاب‌های دیگری که در زمینه زبان شناسی و اصوات و فقه اللغة به چاپ رسیده است قبل از سال (۱۹۹۴) که مجال ذکر همه‌ی آن‌ها نیست و نویسنده، محقق و مترجم فقط به ذکر یک منبع بسنده کرده است که کار او از این منظر ضعیف به نظر می‌رسد.

۷. محتوای کتاب و سرفصل درسی

البته در ابتدای امر لازم است به این نکته اشاره شود که محتوای این کتاب نمی‌تواند به شکل جامع برای هر درسی در دوره‌ی دکتری پیشنهاد کرد. اما نویسنده‌ی محترم به مبحث آوا شناسی، صرف، نحو و فقه اللغة، در این کتاب اشاره کرده است و البته نه به شکل کامل که نیازمند توضیحات و مطالبی مهم و اساسی دیگر در این زمینه می‌باشد. باب چهارم این کتاب می‌تواند در تدریس درس فقه اللغة در مقطع کارشناسی کمک بسیاری به دانشجویان این رشته کند که البته پیشنهاد می‌شود این باب حتما در این ماده‌ی درسی گنجانده شود. به طور کلی می‌توان این کتاب را با اهداف درس "تحقیق در مباحث صرفی و نحوی" که در مقطع دکتری در دانشگاه‌های ایران تدریس می‌شود پیشنهاد کرد.

۸. سازگاری کتاب با مبانی فرهنگ دینی

از آن جایی که این اثر، رویکردی برای تطور و پیشرفت نحو عربی می‌باشد می‌توان ادعا کرد که سازگاری خوبی با رویکرد دینی و ارزش‌های اسلامی دارد. نویسنده در سه باب اول کتاب به شکل مستقیم به ارائه‌ی روشی منظم در چگونگی شکل صحیح خواندن مفاهیم دینی می‌پردازد، در باب اول بحث اصوات و حرکات را مورد بررسی قرار می‌دهد که در شکل صحیح این مفاهیم کاملاً مؤثر و کار ساز است. در باب دوم ضمائر و افعال و اسم فعل‌ها را بررسی می‌کند که در فهم مفاهیم دینی بسیار مهم است. همچنین مبحث مسند و مسند الیه، تابع، جملات وصفی، حالیه، شرطی و ظرفی و انواع جملات استثناء نفی و استفهام. همچنین نویسنده از شاهدهای قرآنی می‌آورد که در اشاعه فرهنگ قرآنی بسیار مهم است. همچنین در باب چهارم که از کلمات وارد شده به زبان عربی بحث می‌کند از کلماتی استفاده می‌کند که با فرامین مقدس اسلامی کاملاً منطبق است. همچنین به منظور ارائه یک نظریه ریشه‌دار در زمینه‌ی زبان شناسی زبان عربی خود یکی دیگر از مهمترین

ارزش‌های دینی و اسلامی در دنیای امروز است که بیانگر یک تجربه قابل توجه برای ایجاد رویکرد اسلامی به مبانی نظری و عملی دانش زبان‌شناسی است که امروزه در رشته‌های زبان و ادبیات عربی و فارسی اهتمام بسیار زیادی به آن داده می‌شود. همچنین بیان نظرات، اندیشه‌ها، تحلیل و نقد آن‌ها نیز یکی دیگر از مواردی است که نشان از مهمترین ارزش دینی یعنی اهتمام به اندیشه‌ها و نقد آن‌ها دارد.

۹. نتیجه‌گیری

با تحلیل کتاب "التطور النحوی للغة العربیة" از جنبه‌ی کمی و کیفی نتایج به شرح ذیل ارائه می‌گردد:

۱. نویسنده در این کتاب دو هدف را دنبال می‌کند: الف) بررسی زبان عربی از منظر تاریخی: یعنی از جهت شکل‌گیری و پیدایش، تکوین، حروف اصلی، انواع جمله، بناء و تغییرات ایجاد شده در آن در طول زمان. ب) بررسی تشکیلاتی و ساختاری زبان که در حوزه‌ی زبان‌شناسی واقع می‌شود.

۲. کتاب "التطور النحوی للغة العربیة" توانسته است روشی قابل قبول برای تحلیل مباحث نحوی و زبان‌شناسی را در اختیار مخاطب قرار دهد. به ویژه در باب چهارم مباحث فقه اللغة را به بهترین شکل آورده است که خواننده بعد از خواندن مطلب می‌تواند واژگانی را که از زبان‌هایی دیگر وارد زبان عربی شدند شناسایی کرده و آن را حل و فصل کند.

۳. کتاب مذکور از جنبه‌ی ویرایشی بسیار ضعیف و سست به نظر می‌رسد.

۴. ساخت واژه‌های معادل عربی در دیگر زبان‌های سامی که از ابتکارات و نوآوری‌های نویسنده در این زمینه به شمار می‌آید که می‌توان آن را از ویژگی‌های برتر این کتاب دانست.

۵. اگر چه برتری‌های این کتاب قابل تقدیر است اما ایراداتی نیز بر آن وارد است از جمله: عدم هماهنگی بین باب‌ها، عدم وجود فهرست منابع، اماکن، اشخاص و فهرست آیات قرآنی و همچنین عدم رعایت اصول مقدمه نویسی به ویژه در مقدمه‌ی مترجم و محقق.

۶. سازگاری کتاب با مضامین مقدّس فرهنگ اسلامی ایرانی.

۷. می‌توان کتاب مذکور را منبعی برای درس "تحقیق در مباحث صرفی و نحوی" در مقطع دکتری رشته‌ی زبان و ادبیات عربی در دانشگاه‌های ایران پیشنهاد کرد.

کتاب‌نامه

قرآن کریم

احمد نژاد، محمد (۱۳۸۷). "زبان و ایدئولوژی: تحلیل گفتمان رسانه‌های غربی در بازنمایی اسلام"، پایان-نامه‌ی کارشناسی ارشد، دانشگاه تربیت معلّم سبزوار، دانشکده‌ی ادبیات و علوم انسانی.

اسر، برجستر (۱۹۹۴). *التطور النحوی للغة العربیة*، تحقیق و ترجمه‌ی رمضان عبد التوّاب، ط ۲، القاهرة: مکتبه الخانجی.

انصاری بارد، صدیقه (۱۳۹۲). "تجزیه و تحلیل مقایسه‌ای گفتمان خبرهای روزنامه‌های غربی و روزنامه‌های انگلیسی چاپ ایران"، پایان‌نامه‌ی کارشناسی ارشد، دانشگاه کاشان، دانشکده‌ی ادبیات و زبان‌های خارجی.

بهبهانی، مرضیه و همکاران (۱۳۹۲)، "بررسی و تحلیل انتقادی گفتمان رمان «سگ و زمستان بلند»"، فصلنامه‌ی علمی - پژوهشی *مطالعات داستانی دانشگاه پیام نور*، دوره‌ی ۶، شماره‌ی ۴، صفحات ۵ - ۲۲.

رمضان عبدالتوّاب: www.wikimedia.com ۱۱.

شاهین، عبدالصّبور (۱۹۸۰). *المنهج الصوتی للبنیة العربیة (رؤیة جدیدة فی الصرف العربی)*، بیروت: مؤسسه الرسالة للطباعة و النشر و التوزیع.

طیبسی، احترام (۱۳۹۱). "ساختار قدرت در رمان سوربیز اثر ماریو یارگاس بوسا: تحلیل انتقادی کلام"، پایان‌نامه‌ی کارشناسی ارشد، دانشگاه تربیت معلّم سبزوار، دانشکده‌ی ادبیات و علوم انسانی.

غفاری، محمد (۱۳۹۲)، "روایت زنانه از جنگ: تحلیل انتقادی کتاب *خاطرات دا*"، فصلنامه‌ی علمی پژوهشی *تقد ادبی*، دانشگاه تربیت مدرس، دوره‌ی ۶، شماره‌ی ۲۴، صفحات ۲۱۵ - ۲۲۱.

هاشمیان نژاد، فریده (۱۳۸۰)، "ارائه‌ی چهار چوب نظری در خصوص برنامه‌ی درسی مبتنی بر تفکر انتقادی در دوره‌ی ابتدایی با تأکید بر برنامه‌ی درسی مطالعات اجتماعی"، رساله‌ی دکتری، دانشگاه آزاد اسلامی واحد علوم و تحقیقات.

Paul, W. Richard; Elder, Linda. (2008). *The miniature guide to critical thinking concepts and tools*. Dillon Beach: Foundation for Critical Thinking Press.

۵۸ پژوهش‌نامه انتقادی، سال هجدهم، شماره چهارم، تیر ۱۳۹۷